

Zinātnes Vēstnesis

LATVIJAS ZINĀTNIEKU SAVIENĪBAS LAIKRAKSTS

Nr.3(31) 1992.GADA MARTS

Cena 50 kapeikas

PAR ZINĀTNI UN CĪKSTĒŠANOS

Laiku pa laikam "Dienas" slejās parādās par rakstam, kas veltīts zinātnei, tās problēmām, cerībām un bažām. Ari š.g. 8.janvāra numurā publicēta intervija ar LZA Koksnes ķīmijas institūta direktoru akadēmiķi U.Viesturu un nodajās vadītāju A.Kreitusu (viņš a/s "Latvijas birža" prezidents) veltīta zinātnei. Dažādi uzskati un vērtējumi, dažkārt pat diametrali pretēji, paši par sevi ir apsveicami, tie rosina domāt un rikoties arī tādā visai konservatīvā sfērā, kāda lidz šim bija zinātnisko pētījumu organizācija un finansēšana. Taču ar pārsteidzīgiem secinājumiem, vienpusīgi vai pat kļūdainu informāciju var radīt tikai aplamu priekšstātu sabiedrībā par zinātnes attīstību un pašiem zinātniekiem Latvijā, viņu problēmām un to risināšanas ceļiem. Manuprāt, tikai sabiedrības dezinformāciju var izraisīt U.Viestura un A.Kreitusa nepārdomātā (lai nu tā būtu!) intervija "Dienai".

Kādas tad ir intervijas galvenās vadlinijas? Pirmkārt, apgalvojums, ka Latvijā lietišķā zinātnē kopš pagājušā gada galīgi atstāta bez līdzekļiem, un, cīteju: "Viss budžeta saņemtais finansējums simtprocents ieguldīts tā sauktajā fundamentālajā zinātnē". Un tas notiek laikā, kad "valda" vispāreja nabazība, kad veikalū plaukti ir pilnīgi tukši, kad aptiekās trūkst zāļu". Otrkārt, Latvijas Zinātnes padomes ieviestā zinātnisko projektu konkursa sistēma (t.s. granti) ir tieši tā, kas atrāvuši līdzekļus Latvijai vajadzīgo pētījumu veikšanai, nereti veicot savu darbu pēc principa "es eksperimentē tevi, tu - mani", tādā darbojas neefektīvi un neobjektīvi.

Grūti iedomāties veidu, kā vēl veiksmīgāk varētu noskoņot plašus sabiedrības slāņus pret zinātniekiem vispār, kur nu vēl pret tās bezatlīdzīgajiem organizētājiem. Varbūt vienīgi vēl kāds lielāka mēroga budžeta nauduņas izlaupīšanas fakts, ieguldīt to, teiksim, personiskajā ūzīlī vārītām. Pēdējais laiks finanšu sedzīņu atvilkāt atpakaļ - sprīzē intervijas autori.

Vai tiešām ir pamats šādai asai zinātnes kritikai un, ja kaut kādā mērā ari ir, vai vainojama jaunā zinātnes finansēšanas sistēma? Mēģināšu atlīdzīt uz šo jautājumu, dodot savu vērtējumu Latvijas zinātnē kopumā un iespējamiem problēmu risināšanas ceļiem, nemaz nepolemizējot ar minētājiem autoriem, kuru interviju uzskatu kā nepatusies sniegtā faktu ziņā un zinātniekam nekorektu pēc formas.

Domāju, ka man ir pamats izklāstīt savu viedokli, jo visu laiku esmu darbojies Latvijas Zinātnes padomē, bet mans zinātniskais darbs saistīts gan ar fundamentālo zinātni molekulārā bioloģijā un gēnu inženierijā, gan ar lietišķajiem pētījumiem un izstrādēm biotehnoloģijā. Dažas no tām ieviestas ražošanā gan tepat Latvijā, gan bijušā PSRS, ari riutemos.

Sāksu ar zinātnes finansēšanu, proti, ar to Latvijas budžeta daļu, kuru pēc t.s. grantu sistēmas sadalīja Zinātnes padome. Vispirms gribu uzsverīt, ka lielumlielā vairākumā gadījumu vispār grūti nodalit fundamentālo zinātni no lietišķās, bieži abas, ir pārāk cieši saistītas un izriet viena no otras. Nevar radīt jaunu medicīnas preparātu bez nopietniem: fundamentāliem pētījumiem organiskajā sintēzē, biokimijā vai gēnu inženierijā tāpat labu supravādītāju materiālu bez pētījumiem par tā virsmolekulāru struktūru un elektrovadāmību utt. Mēģinājumi atdalīt fundamentālo zinātni no lietišķās nenovēršamās pazemīna lietišķās zinātnes līmeni, rada sava veida "zābaksmēzinātni".

Taču nejemsim vērā teikto un pavērosim, vai tiešām lietišķie pētījumi tika aizmirsti zinātnes finansēšanā? 1991. gadā no Zinātnes padomes relativi vislielakos līdzekļus saņēma tādas divas nozares kā lauksaimeņu zinātnes un medicīnas zinātnes (kopā 25 % kopapjomā), kurās lietišķo pētījumu pārvars nekādi nav apšaubāms. Tāpat mehānikas, mašīnbūves, kā ari enerģētikas nozarē, tehnoloģijas zinātniskajos pamatos, ekoloģijā, biotehnoloģijā neapšaubāmi dominē lietišķie pētījumi. Pēc aptuvena vērtējuma (kā teicu, objektīvi grūti to veikt precizi) lietišķo pētījumu saturš 1991.gada zinātnes finansējumos nekādā ziņā nav mazaks nekā 50 - 60 % no kopējā. Par to liecina ari publicētais "Zinātnisko pētījumu (projektu)

saraksts, kuri finansēti 1991.g. no Latvijas Republikas budžeta zinātnes dājas".

Tātad apgalvojums, ka attiecība starp fundamentalo un lietišķo pētījumu finansēšanas apjomu Latvijā šobrid - 1:0 ir aplams. Taču problēma slēpjās pavismi citā apstākļā, un man droši vien piekritis daudzi "tirās" lietišķas zinātnes cienītāji.

Nepavisam visi pašreizējie lietišķie pētījumi objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ nenokļūs līdz praktiskai realizācijai tautsaimniecībā, tāpat kā līdz šim t.s. stagnācijas gados. Un vaine meklējama bieži vien nevis paša zinātnē, bet gan tās realizācijā konkrētos tehnoloģiskajos procesos. Ar to es domāju Rietumu pasaulei tiki bieži lietotā vārdū sakopojumu *Research and Development*, kas tulkojami kā "pētījumi un izstrādes". Tad lūk, lai cik labi ari nebūtu paši zinātniekie pētījumi (*Research*), būtībā lietišķie, to likteni nosaka izstrādes. (*Development*), kuru rezultātā pētījums tiek ieviests konkrētos ražošanai piemērotos tehnoloģiskajos procesos.

Šīs izstrādes, kuras faktiski vairs nepieder pie zinātnes kā tādas, civilizācijas pasaule finansē galvenokārt firmas un tikai nelieli mērā tās atbalsta no valsts budžeta līdzekļiem. Turklat budžeta līdzekļi tiek izletoti galvenokārt lielu nacionālo programmu iestāšanai, lai radītu bāzi tai vai citai tautsaimniecības nozarei. No budžeta daudz mazāk finansē atsevišķas izstrādes, konkrētus tehnologiskus procesus, preparātus vai mašīnas.

Mūsu tautsaimniecības nesagatavotība augt jaunu tehnoloģiju, nereti neieinteresētā ieguldīt līdzekļus tajā, klūst par galveno šķersīlu tehnoloģiskajam progresam, jaunu lietišķo pētījumu iešanai praksē. Tādējādi kritis ari pašu lietišķo pētījumu līmenis, ja tos veic vienīgi pašas pētniecības dēļ bez acīmredzamas virzības. Un cikls noslēdzas. Naīvi būtu cerēt, ka ar vienkāršu līdzekļu pārpumpēšanu uz lietišķām izstrādēm, kaut vau uz "nevajadzīgās" fundamentālās zinātnes reķīna, izdosies aktivizēt tehnisko progresu un atdzīvināt tautsaimniecību. Atrisinājums meklējams pavismi, paša tautsaimniecības mehānismā un vismazāk zinātnes sfērās.

Atcerēsimies "vecos labos" stagnācijas laikus ar ipašo lietišķo pētījumu aprūpi, neskaitāmās valsts un valsts kompleksām programmām, zinātniski tehniskajiem kompleksiem un prioritārajiem virzieniem. Liela to dala galu galā pārvērtās par tehniskā progresā mimikriju un bezatlīdzīgiem solidumiem ieviest, ražot un panākt tik un tik lielu ekonomisku efektu. Ar nožēlu jākonstatē, ka viens otrs manās rokās nonākušais mūsdienu valsts programmas projekts kā dvīnu brālis atgādina kādreizējos bijušās Valsts Plāna komitejas gara darbus. Ar tādīm pat astronomiskiem līdzekļu pieprasījumiem un diemžel ar tiem pašiem sagaidāmajiem rezultātiem.

Kā panākt reālu zinātnes un ražošanas sadarbību, kā pārvārēt savstarpējo neieinteresētību un neuzticēšanos? Galvenais ir un paliek tirdzgūt ekonomikas principi - ieinteresētās ražotās pasūtījumus pēc kontrakta. Ir ari pretējās, kad pats pētnieks piedāvā savu intelektuālo preci pircējam - ražotājam. Protams, tās vai citas ražošanas nozares attīstībai valsts atvēl ari budžeta līdzekļus, kurus izmanto galvenokārt tehnoloģiskās bāzes un infrastruktūras izveidei, lai sagatavotu nozari modernās tehnoloģijas ieviešanai, veicinātās konkurētspēju pasaules tirdzgūt. Šai darbā piedalās ari zinātnieki, saņemot ari daļu paredzētā finansējuma. Taču pavismi nepareizi būtu šo nozares attīstībai domāto budžeta finansējumu pilnā mērā novirzīt zinātnē, cerēt, ka tās izstrādātās tehnoloģijas vienkārši tiks kaut kur nopirktais un realizētais praksē. Diemžel šādi spriedumi nav visai populāri pašu zinātnēkām vidū, kas raduši saņemt līdzekļus saviem pētījumiem tieši no valsts kāses bez stingras atbildības par to izmantošanu un negarantējot pētījumu sekmīgu izpildi noteiktā laikā un apjomā.

Protams, valsts ir ieinteresēta ari konkrētu ražošanas procesu iestāšanā, kas prasa noteiku apjomu zinātnisko pētījumu un izstrāžu. Varbūt šādos gadījumos der apsvērt šādu ierosinājumu: no budžeta līdzekļiem izdalīt finansējumu konkrētam darbam tikai pie noteikuma, ka dotais pētnieciskais

projekts jau no pāša sākuma tiek finansēts no ieinteresētā ražotāja līdzekļiem vismaz 50 % tā kopējās izmaksas. Varbūt šādā veidā pētījumi un izstrādes tiek realizētas praksē ar mazāku atbīrumu procentu.

Jācer, ka 1992.gadā iedibinātā valsts budžeta ietāda "Tehnika un tehnoloģija" tiek racionālā izmantota savam mērķim kā līdz šim, kad finansēja vecmodīgās valsts programmas pēc sevi diskrētējušiem principiem. Varbūt šādām prasībām pakļaujot lietišķu zinātni un izstrādes mums izdosies būtiski samazināt neperspektīvo un tāpēc nevajadzīgo pētījumu un izstrāžu skaitu, ar ko līdz šim visai sekmīgi uzpildījām visai stipri uzblidušās valsts programmu mapes.

Tikāt par lietišķu zinātni un izstrādēm. Bet vai šādi atbrivojušies no zinātnes sēnalām mēs pāri palikušo vienkārši varam iekārtīt fundamentālājā zinātnē un bez bēdu dzīvot uz valsts budžeta reķīna? Nebūt nē. Pari palikušās zinātnes kategorijās ne mazums savu tukšiežu, kuru dēļ vēl plānāka klūst ja tā trūcīgā azaida kārtīja naudas ieteiksmē Latvijas zinātnes rieciņā.

Tāpēc Latvijas Zinātnes padome, iestenojot zinātnisko projektu konkursu 1991.gada zinātnes budžeta sadalē un veicot to zinātnisku ekspertīzi, par savu galveno uzdevumu uzlūko finansēt augsta zinātniskā līmena darbus fundamentālājā un ar to saistītā lietišķā zinātnē. Zinātnisko projektu konkursa un centralizētās ekspertīzes ideja tiek plaši realizēta visās pasaules valstis un to nekādā mērā nevar aizvietot ar atsevišķu institūtu zinātnisko padomju ekspertīzi, kas lokālo interešu un pašsaglabāšanās instinkta dēļ spēj būt vēl mazāk objektīva. Pasaules praksē konkursam iestieņotā projektu kopējais daudzums tālu pārsniedz akceptēto un finansēto projektu skaitu. Diemžel tikai viena budžeta finansējuma avota dēļ - tākai caur Zinātnes padomi, 1991.gadā nedrīkstējām izvirzīt stingrus projektu atlases principus, jo tas izraisītu zinātnieku tūlītēju masveida bezdarbu. Taču pakāpeniska prasību palielināšana vienlaikus ar jaunu finansējuma avotu parādīšanos dos iespēju pietiekami ātri attīt Latvijas zinātni no zema līmena darbiem, vienlaikus stimulējot labākos pētījumus.

Protams, tādā mazā valstī kā Latvija grūti panākt objektīvu un neatkarīgu zinātnisko ekspertīzi katrā tās nozarē un apakšnozarē. Pārāk maz mums specialistu ikviens no tām, turklāt tie viens otrs labi pazīst. To apzinoties daudzas pasaules valstis laiku pa laikam veic savas zinātnes vai atsevišķu tās nozaru starptautisku ekspertīzi, lai maksimāli kvalificētu un objektīvi vērtētu savas zemes pētījumus. Šai sakārā 1992.gada laikā visa Latvijas zinātnē tiek ari pakļauta starptautiskai ekspertīzei, kuras organizēšanu uzņemusies Dānijas dabaszīnātu padome kopā ar citu zinātnu padomēm. Ekspertīze tiek iesaistīti vairāk valstu zinātnieki, ne tikai no Dānijas vien. Acimredzot tikai pēc šīs ekspertīzes mēs paši, bet ne dāni, ka to dažās labs domā, balstoties uz objektīvu vērtējumu, varēsim izdarīt pietiekami stingru zinātnisko projektu atlasi pēc to zinātniskā līmena un pētījumu nozīmīguma Latvijā.

Tikai attiroties no abām pusēm - lietišķai zinātnē un izstrādēm pēc lietderīguma kriterijā tautsaimniecībai, bet fundamentālajai zinātnē - galvenokārt pēc tās līmeņa un nozīmīguma Latvijai, mēs sasniegsmā vēlamo kvalitāti. Jebkura stīvēšanā, finanšu sedzīpas pārvilksana un ar to saistītie stridi, kāda zinātnē Latvijai ir šodien vairāk vajadzīga - fundamentālā vai lietišķā, radis gadu desmitos izvedojušos nopietnu zinātnes virzienu izjukšanu, veicīnas spejīgāko zinātnieku aiziešanu no zinātnes vai emigrāciju un vienmēr apsviedīgo hameleonus piemērošanos jaunajiem apstākļiem. Pedējē gan jau atrādis kādu no programmām vai kompleksiem kā naudas āderi, kur piesūkties. Galu galā, kam tad nu vēl, ja ne mums pašiem, ir jāsaprot sen zināmā isteniba, ka bez nopietniem fundamentāliem pētījumiem nebūs ari konkurrēspējīgi lietišķie pētījumi un izstrādes un mēs ātri nokļūsim uz savu veida albanizācijas cela ar nevērīsāmi dilstošu intelektuālo potenciālu un visām no tā izrietošajām sekām.

Uz jautājumu - kāda zinātnē šobrid vajadzīga Latvijai, var nepārprotami atbildēt - laba zinātnē. Bet no sliktās pēc iespējas ātrāk jātiekt vajā, lai ari kādās - fundamentālās vai lietišķās zinātnes drānās tā aplēpusei.

Elmārs Grēns

P.S. Cien. "Zinātnes Vēstnesa" redakcija! Šo rakstu nosūtīju "Dienai" 17.01.92. kā atbildi uz 08.01.92. publicēto interviju ar akad. U.Viesturu un Dr. A.Kreitusu. Taču līdz pat šai dienai raksts nav publicēts un diez vai vispār ieraudzīs dienasgaismu. Tāpēc nosūtu to Jums ar lūgumu publicēt "ZV" slejās.

LATVIJAS ZINĀTNES PADOMĒ

- LZP** apstiprinājusi LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūta padomi ar habilitācijas un promocijas tiesībām filoloģijā literatūrzinātnes un folkloristikas apakšnozarē.
Apstiprinātās padomes sastāvs:
- VIKTORU HAUSMANIS, LZA Literatūras, folkloristikas un mākslas institūta (LZA LFMI) direktors, Dr.h.filol.,
- DMITRIJS IVĀLEVS, LU profesors, Dr.h.filol.,
- ELZA KOKARE, LZA LFMI vec.zin.līdzstr., Dr.h.filol.,
- VITOLDS VALENIS, LU profesors, Dr.h.filol.,
- VERA VĀVERE, LZA LFMI nod.vad., Dr.h.filol.,
- VAIRA VIĶE-FREIBERGA, Monreālas Universitātes profesore, Dr.h.filol.,
- BRONISLAVS TABĀNS, LZA LFMI nod.vad., Dr.h.filol.
***
LZP apstiprinājusi LZA Molekulārās bioloģijas institūta padomi ar promocijas tiesībām bioloģijas nozarē mikrobioloģijas un biotehnoloģijas apakšnozarē.
Apstiprinātās padomes ekspertu sastāvs:
- MĀRTIŅŠ BEKERS, LZA Mikrobioloģijas institūta direktora vietniece, Dr.h.biolo.,
- ROMĀNS KĀRKLIŅŠ, LZA Mikrobioloģijas institūta vad.zin. līdzstr., Dr.h.biolo.,
- JURIS ŠVINKA, Latvijas un Zviedrijas kopuzņēmuma "Aloja Starkes" SIA Aloja cietes rūpniecas nod.vad., Dr.h.biolo.,
- ULDIS VIESTURS, LZA Koksnes ķīmijas institūta direktors, Dr.h.inž.
***
LZP apstiprinājusi LZA Molekulārās bioloģijas institūta (MBI) padomi ar promocijas tiesībām bioloģijas nozarē molekulārās bioloģijas apakšnozarē.
Apstiprinātās padomes ekspertu sastāvs:
- SVETLANA ČAPENKO, LZA MBI lab.vad., Dr.h.biolo.,
- ANDRIS FERDĀTS, LZA MBI lab.vad., Dr.h.biolo.,
- RITA KUKAINE, LZA MBI lab.vad., Dr.h.biolo.,
- VALTS LOŽA, LZA Molekulārās bioloģijas institūta vad.zin.līdzstr., Dr.h.biolo.,
- JANIS VAIVARS, LZA ZZPI "Agra" vad.zin.līdzstr.,

Atvadu vārdi vecajai Latvijas Zinātņu akadēmijai

(Runa LZA kopsapulces sesijā 1992.g. 14.februārī).

Ja šodien Latvijas ZA kopsapulce pieņems jaunos Zinātņu akadēmijas dokumentus - harty un statūtus, tad 1991.gada 14.februāris ieties Akadēmijas vēsturē tāpat kā 1946.g. 14.februāris, kad sāka darboties Zinātņu akadēmija, kad notika tās pirmā kopsapulce.

Neriskēju šobrīd zīlēt, vai šī diena paliks Latvijas zinātņu vēsturē ar plusu vai minusa zīmi - tas atkarīgs no mums pašiem, no Zinātņu akadēmijas un vispār Latvijas zinātnieku spējām un prasmes darboties, arī no Latvijas parlamenta nostājas. Taču šodien tiek izziņēti pamati "personālajai akadēmijai", kuras elementi, saprotams, ir pastāvējuši jau agrāk, taču nav pilnā mērā izvērsti. Kā zinātņu vēsturnieks iedrīkstos apgalvot, ka mūsu ZA tieši kā "personāla akadēmija" diezgan veiksmīgi ir funkcionējusi savas pastāvēšanas pirmajā gadu desmitā, īpaši prezidenta Paula Lejiņa laikā, taču jau tad to nomāca stājinākā pieja zinātnei, administratīvo funkciju uztiepšana, vēlāk sāka dominēt gigantiskie institūti, to vadišanas problēmas, tehnokrātija, rosišanas ap "pseudoieviešanām" u.tml.

Diskusijās par Latvijas ZA nākotni ir izskanējuši polāri viedokļi - no šaubām, vai Latvijai vispār ir vajadzīga zinātņu akadēmija, līdz domai, ka viss jāstājās pašreizējā stāvoklī. Turklat doma par LZA konservēšanu tagadējā veidā nebūt nav nepopulāra - domāju pat, ka aizklātā aptaujā ZA institūtu darbinieku vidū tā savāktu vairākumu (kaut varbūt nelielu). Ja vēlamies patiešām būt objektīvi, tad šajā, Zinātņu akadēmijai liktenīgajā dienā jāzīst, ka līdzšinējo LZA ceļu un devumu zinātnei nedrīkst vērtēt negatīvi, nomēlnot to. Mums ir bijuši starptautiski atzīti sasniegumi, kaut vai organiskajā, fizikālajā, bioorganiskajā, koksnes kīmijā, pusvadītāju fizikā, magnetohidrodinamikā, molekulārajā bioloģijā, jā, arī humanitārajās zinātnēs. Ar LZA saistīti J.Endzelīna, G.Vanaga, Arv.Kalniņa, L.Liepiņas, J.Zuša, S.Hillera vārdi, Latvijas ZA prestižs zinātnes pasaulei nav bijis zems, vismaz dažās nozarēs; tā ir nesusi reālu labumu arī Latvijai, piemēram, piedaloties kīmiski farmaceitiskās rūpniecības vai plazmas kīmijas tehnoloģiju izveidē. Visu to tā ar vieglu roku atmet būtu nesaprātīgi. Nepavisam nevēlos te izvērst apoloģiju, *laudatio*, tomēr šie vārdi vecās Akadēmijas "bēru ceremonijā" bija jāpasaka nevis pēc principa "*de mortui nihil nisi bene*", bet patiesības labad un pašciešas labad, lai nepievienotos sazēlušās demagogijas pulkam. Daži mums neatlaicīgi pūlas iestāstīt, ka mēs nekas neesam un nekas neesam bijuši, bet tas taču nav tiesa! Es neizpildītu pienākumu pret savu tēvu prof. Paulu Stradiņu un citiem mūsu Akadēmijas dibinātājiem, kuru vārdi paliks Latvijas zinātņu vēsturē.

Pirmajās pēckara gados Latvijas PSR ZA varbūt bija pati progresīvākā institūcija "Padomju Latvijā", ne velti 1950.g. pieņēma īpašu LKKP CK lēmumu par ZA kļūdām, vērtējot ZA "kā pievilkšanas centru buržuaziskiem nacionālistiem un citiem padomju varai naidīgiem elementiem" (A.Pelše), ne velti pirmo ZA locekļu vidū bija korporāciju "Lettonia", "Selonija", "Fraternitas Metropolitana" filistri ar augstu sabiedriskā pienākuma un darba ētiku.

Taču, mainoties klimatam, mainās arī fauna un flora. Vecajā veidā ZA pastāvēt vairs nevar. Hartā ietvertā akadēmijas koncepcija visumā atbilst rietumeiropieiskām zinātņu akadēmiju tradīcijām, Eiropai, kurā tā vēlamies iejet. Atpuveni šādu modeli izvēlas arī Igaunija un Lietuva, tāds jāsāk veidot arī mums. Taču te ietvertā tēze par asociātājiem institūtiem, kas saistīti ar "personālakadēmiju", lai saglabāt arī racionālos elementus no līdzšinējām struktūrām un visumā, gan stipri modifīcētā veidā, lauj (vismaz - pārejas periodam, uz laiku) iestenot dualistisko "hibridakadēmijas" koncepciju, ko aizstāvēju pirms gada un ko 1991.g. 28.martā akceptēja LZA kopsapulce (sk. LZA "Vēstis". 1991. Nr. 5. 7. - 18.lpp.). Jaunajā sistēmā, gribas ticēt, pamazām veidosies perfekta personālakadēmija, reizē saglabājot saistību ar pētniekiem institūtos.

Varētu tomēr vaicāt, vai laikā, kad viss brūk, kad nekursē pat autobusi un cīlēkiem jādomā par dienīško maizi, vispār pieļaujams domāt par "personālo akadēmiju", vai tā nav izšķērdīga greznība. Citešu Miervalda Birzes "Dienasgrāmatas" fragmentu:

"Esot doma par Zinātņu akadēmijas likvidēšanu. Kādas tautas kultūras pilngadību varētu raksturot ar trim lietām. Pirmais, vai šī tauta spējusi nodibināt operu <...>. Otrs: vai šī tauta nodibinājusi zinātņu akadēmiju, jo tāda raksturo, ka tautai diezgan starptautiska līmeņa eksakto un humanitāro zinātņu pārstāvju, kuri starptautiskos forumos par sasniegto runā ar citiem kā līdzīgi. Un trešais: vai šai tautai ir savā valodā uzrakstīta enciklopēdija <...>. Zinātņu akadēmija arī vairāk nekā 45 gadus pulcē un virza zinātni, īpaši eksakto. Ja agrāk partijas aplam virzītas vēstures un citas sabiedriskās zinātnes, tad akadēmija kopumā vesela un vajadzīga. Rajonos dibina lauksimniecības departamentus, saka, arī tādēļ, lai par ierēdiņiem dzīmuši nepaliku bez vietām, un runā par akadēmijas likvidēšanu!"

Ja šodien atsacīsimies no zinātņu akadēmijas, tad atgriezties pie tādas Latvijā tik drīz nevarēsim. Nebūs, kas pārstāv Latviju starptautiskajās zinātnes organizācijās - š.g. marsta vidū Stokholmā notiek Eiropas zinātņu akadēmijas kopsapulce, kur pārstāvētas 30 valstis - turp aicināta arī Latvijas ZA, tur spriedis par nacionālo akadēmiju funkcijām, par Austrumu un Rietumu ZA sadarbību. Latvijas ZA lūgusi to uzņemt par biedru Starptautiskajā zinātņu biedrību savienībā. Lai kā mēs kritizētu mūsu ZA, tā tomēr ir zinātnes biedrība un tradīciju rādītājs. Tāpēc pamatota ir hartā ietvertā prasība, lai parlaments dotu LZA garantētu, kaut arī varbūt Latvijas iespējām atbilstošu pietīcīgu finansējumu atsevišķā tāmē.

Varbūt pagādām maz ir "personālās akadēmijas" iemaņu. Hartā un statūtos esam uzskaitījuši iespējamās akadēmijas darbības funkcijas, taču ne to istenošanas mehānismus, ne nodrošinājumu. "Personālakadēmija"

visumā ir tāds vīkenda iestādījums, kad piektienas vakaros gudras galvas pulcējas neformālā gaisotnē pārrunāt darāmo, nākotnes problēmas. Vai mums ir gudras galvas? Turklat vērojot vismaz 7 ārzemju ZA darbību, nebūt nevaru apgalvot, ka tajās valdītu īpaši radoša gaisotne, drīzāk gan pagaraaicīga, pelečīga atmosfēra. Iespējams, ka šajā ziņā drīzāk dinamiskajai Latvijai būtu jārāda priekšzīme Eiropai, nevis otrādi. Tomēr es ticu Latvijai un tās zinātnei.

Apspriežot hertas projektu Augstākas Padomes komisijā, tika vaicāts, vai Zinātņu akadēmijas sastāvu nevajadzētu veidot gluži no jauna, "atlaižot" visus līdzšinējos locekļus un izvirzot jaunus. Šādā pieejā ir arī racionāls grauds, taču, manuprāt, tā tomēr nav pieņemama vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, mēs atsacītos no pagātnes, no saknēm, izsvitrotu no akadēmijas vēstures uzvārdus, kam līdzīgi Latvijā nez vai tik drīz būs. Otrkārt, pēc pēdējām trim vēlēšanu rezēm LZA sastāvs, manuprāt, samērā adekvāti (nesaku, ka optimāli vai ideāli) atspoguļo pašreizējo zinātnes elīti Latvijā. Sastāvu vēl var koriģēt, pārceļot tagadējos korespondētālocekļus par akadēmīkiem ne mehāniski, bet ar lielu atlasi, ievērojot zinātnieku sabiedrības viedokli. Tas pats - arī izvirzot nepastāvīgo locekļu kandidatūras. Treškārt, LZA presižs jau ir pietiekami augsts ārzemēs - esam ievēlējuši Akadēmijā daudzus labākos trimdas zinātniekus, tie uzskata ievēlējumus par augstu godu, kā varēju pats pārliecītāties Bostonā, Freiburgā, Nujorkā, pasniedzot goda locekļa diplomas pasauleslavenajam juristam prof. Pēterim Lejiņam vai Nobela prēmijas laureātu atraīnei tuvākajai līdzstrādnieci Dr. M.Štaudingerei. Nujorkas avīzē "Laiks" 1991.g. 21.dec. numurā publicējis LZA ārzemju locekļu pilns saraksts ar viņu zinātnisko nopelnu raksturojumu, ko, starp citu, nav darījusi neviene avīze Latvijā. Mūsu ārzemju locekļu skaitā ir zinātnieki no ASV, Kanādas, Zviedrijas, Vācijas, Austrālijas, Izraēlas, Krievijas, Somijas, Austrijas. Izjaukt šo sastāvu nebūtu apdomīgi un saprātīgi.

Hertas projektā ir pareizi traktētas "personālās akadēmijas" un asociēto institūtu attiecības. Šādām attiecībām vismaz pārejas laikā ir jāpāstāv, lai saglabātu pēctecību un institūtu netiktu pamestī katrs savam liktenim, lai arī nākotnē būtu saikne starp personālakadēmiju un pētniekiem institūtos. Taču ciešķas saites būtu jāveido ar augstskolām. Pašreiz no 96 ZA locekļiem tikai 22 pamatdarbs ir augstskolās, 18 iestāstīti augstskolās daļēji, tātad tikai 40% akadēmiku šā vai tā saistīti ar jaunatni (atskaitot pensionārus, reāli-50%). Šis skaitlis varētu sasniegt 70-80%, taču augstskolu darbinieku ipatsvarā ZA sastāvā jau ir tendence pieaugt.

Par dažiem labojumiem hartā. Augstākajā Padomē bija jautājums, vai preambulā esot jākacentē moments, ka zinātņu akadēmija Latvijā dibināta ar Latvijas PSR Tautas Komisāru padomes lēmumu, deputāts Alberts Bels pat sacīja, ka iznākot nelogiski, ka V.Molotovs un L.Berija iestenojuši prezidenta K.Ulmaņa lolojo icceri. Vēsturē ir daudz nelogiskā, paradoksāla, varbūt arī šajā gadījumā. Taču domāju, ka nebūtu liels grēks pret vēstures patiesību, ja šo teikumu svītrotu, tāpat kā Latvijas Universitātes un Rīgas Tehniskas Universitātes satversmēs neatsaucas uz ķeizaru Aleksandru II un Nikolaju II vai P.Stučkas normatīvajiem aktiem, bet atzīmē attiecīgi 1919.g. 28. septembri un 1862.g. 14. oktobri kā augstskolu darbības sākuma dienas. Arī LZA gadījumā šāds datums ir 1946.g. 14.februāris - pirmās kopsapulces diena, un arī šīs dienas kopsapulces noturēšanas datumu izvēlējāmies nevis nejausi, vai tāpēc, ka šodien ir Sv. Valentīna diena, kad jālīksmo un jādzied, bet gan lai uzsvērtu vēsturisko pēctecību.

Hartā varbūt varētu detalizēt, kas ir ZA īpašumā, kas valdījumā, konkretizēt asociēto institūtu, akadēmijas un augstskolu attiecības, taču gribētu piekrīt viedoklim, ka tas nav īpaši nepieciešams - Hartā viss jāraksta ļoti vispārējos vilcienos un miglaini, tāpat kā veidotā

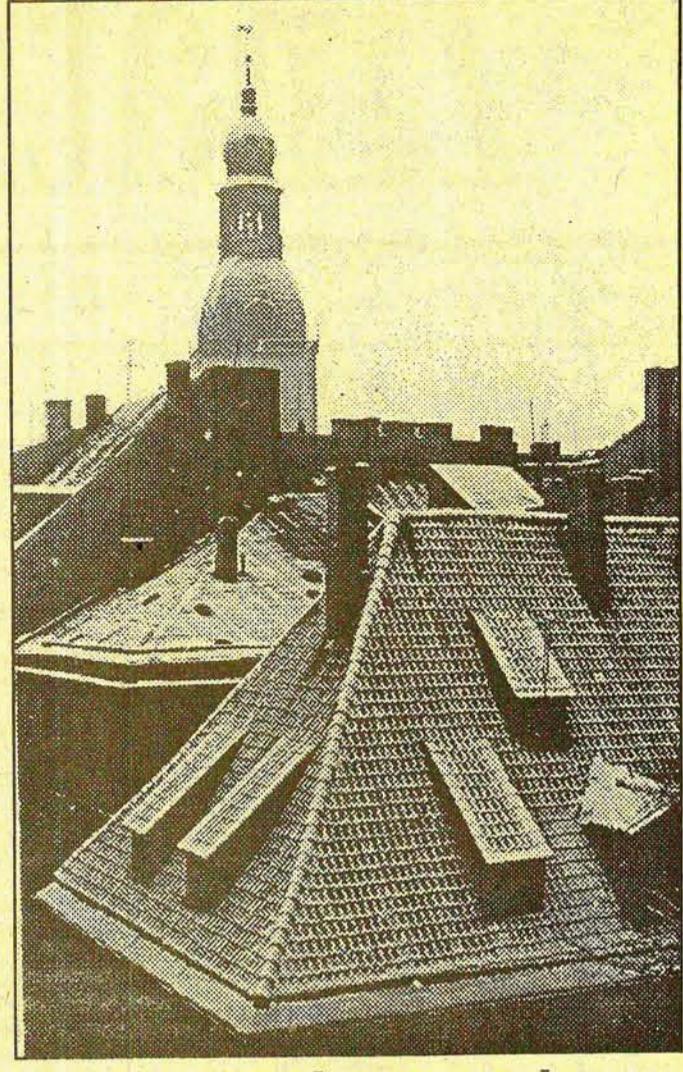
ASV konstitūcija pirms 200 gadiem, lai pamattēzes paliktu uz ilgiem gadu desmitiem un lai iztulkot tās varētu dažādi.

Mazāk izstrādātis ir statūtu projekts, grūti paredzēt, kā darbosies dažas tās normas (balsošana pa pastu, korespondētālocekļu izvirzīšanas jaunā kārtība u.c.). Taču vajina nav sasteigtībā, bet pieredes trūkumā. Nav izslēgts, ka pēc 1-2 gadiem statūti būs jāpārveido, pielāgojoties realitātē. Baidos vienīgi, lai neiznāk kā pēdējā Latvijas Zinātnieku Savienības kongresā, kur nevarēja sadabūt kvorumu statūtu maiņai. Diez vai arī LZA ar kvorumu turpmāk ies tik gludi kā līdz šim, tāpēc ierosinu, ka statūtu maiņai pietiek ar vairāk nekā 1/2 balsu, no 3/4 akadēmiku, kas piedalās balsošanā.

Uzturu spēkā savus argumentus par labu tēzei, ka, sasniedzot 65 gadu vecumu, atbrīvojas akadēmīka vakance, taču gados vecākam akadēmīkam nedrīkst atņemt lēmējbalss tiesības. Kolēgi mani pierunāja tomēr taktisku iemeslu dēļ pēdējā jautājumu šodien neizvīzīt nobalsošanai, t.i., pagaidām ierobežot gados vecākā akadēmīka balsstiesības, lai LZA varētu labāk atjaunoties. Piekrītu, ka pašreizējais apstākļos varbūt šāda pieja ir attaisnojama, taču - tikai pašreizējos, pārejas apstākļos: starptautiskajām korporāciju tradīcijām tas neaibilst. Tāpēc rezervēju sev tiesības pēc 1-2 gadiem atgriezties pie šī statūtu punkta revidešanas.

Pats galvenais šodien ir saglabāt Latvijā zinātni, to labo, kas mums zinātnē ir, arī pēctecību un tradīcijas, bet reizē nebistoto no atjaunošanās un pasaules pieredes pārņemšanas. Domāju, ka atjauninātā Zinātņu akadēmija līdz ar augstskolām varētu būt garants zinātnes tālākai pastāvēšanai Latvijā. Tieši Zinātņu akadēmijai, nevis birokrātiskajām pārvaldes struktūrām jāpievēršas zinātnes stratēģijas principu izstrādāšanai Latvijā. Ceru, ka personālā Zinātņu akadēmija apzinās savu atbildību nākotnes Latvijai, ka zinātnieki spēs pārvērt savu pasivitāti un inerci. Aicinu pieņemt hartas un statūtu projektus, lai LZA varētu savā evolūcijā virzīties droši uz priekšu.

Jānis Stradiņš

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS KOPSAPULCĒ

1992. gada 14.februāri notika Latvijas Zinātņu akadēmijas kopsapulce, kurā apsprieda LZA Harty un Statūtus, kā arī jautājumu par Prezidija pilnvaru pagarināšanu.

Sēdes sākumā prezidents J.Lielpēteris iepazīstināja klātesošos ar.

Zviedrijas Karaliskās Zinātņu akadēmijas delegāciju - prezidentu Torvardu Laurentu, ģenerālsekretri Karlu-Olofu Jakobsonu un ārzemju sakaru sekretāru Olofu Tandbergu. T.Laurenta k-gs klātesošiem teica isu uzrunu.

Notika svinīga ceremonija, kurā LZA prezidents J.Lielpēteris pasniedza diplomus janvāra kopsapulcē ievēlētajiem LZA iestājiem un korespondētālocekļiem, goda locekļiem, goda doktoriem, kā arī LZA F.Candera, M.Keldiša, F.Vanaga prēmiju un P.Stradiņa balvas laureātiem.

Prezidents J.Lielpēteris isi ziņoja par Prezidija darbu (LZA Prezidija 5 gadu pilnvaru laiks izbeidzās š.g. 12.februāri), kā arī par LZA Hartas un Statūtu projektiem. Debatēs uzstājās akadēmīki E.Blūms, A.Blinkena, J.Stradiņš, A.Siliņš, kor.loc. J.Freimanis, A.Plotnieks, P.Guljāns, Filozofijas un socioloģijas institūta direktore M.Kule, kām.zin.dokt. I.Kalviņš, fiz.mat.zin.dokt. J.Kalniņš, Fundamentālās bibliotēkas direktors E.Karnitis.

LZA kopsapulce pieņēma Latvijas Zinātņu akadēmijas Hartu un lūgumu LR Augstākajai Padomei to apstiprināt. LZA Harty stāsies spēkā pēc tās apstiprināšanas AP. Kopsapulce apstiprināja jaunos LZA Statūtus, kas stājas spēkā 14.martā. Kopsapulces lēmumā noteikts, kā maināms pārreizējās LZA iestāžu un organizāciju statuss un pārvaldišanas kārtība. Zinātniskās pētniecības iestādēm jāizstrādā un jāregistrē statuti, zinātniski tehnisko organizāciju (SKB, rūpnicu u.c.) statusu jārisina sarunās starp šo organizāciju, LZA institūtu un prezidiu un LR Ministru Padomes nozīmētu valsts institūciju, fiksējot pārmaiņas nepieciešamajos dokumentos. To iestāžu statusu, kuras nodrošina zinātnes funkcijas, pārvaldišanas un izmantošanas kārtību noteiks LZA Prezidijs kopā ar institūtu direktoriem.

Noteikts, ka akadēmijas korespondētālocekļus īpašā pilnsapulcē var ievēlēt par iestājiem locek

Zinātnieku savienības padomē

LZS padomes kārtējā sēdē, ko vadīja prof. R. Garleja, apspreeda vairākus aktuālus jautājumus. Vislielākās domstarpības izraisīja saruna par augstskolu un zinātnes integrāciju.

Ir divas nostādnes:

- augstskolas un ZA institūtus apvienot "zem viena jumta";
- atstāt spēkā līdzšinējo kārtību (katrā augstskola un katrā ZA institūts ir autonoms un neatkarīgs).

"Kopējā jumta" konцепciju aizstāvēja Jānis Klava. Taču vairākums "nobalsoja" pret. Padome vienojās, ka galigo integrācijas variantu pagaidām nav iespējams pieņemt un nolēma turpināt šī jautājuma izvērtēšanu, pirms tam to vispusīgi sagatavojet.

Sakarā ar integrācijas koncepčijām izskanēja dažādas domas.

Jānis Klava.

Augstskolu un zinātnes integrācijai jābūt nevis māksligai, bet gan dabiskai. (Laulibas nevis aiz aprēķina, bet gan aiz mīlestības.) Integrācija jātu kvalificētākajiem zinātniekim ienemt labāk atalgošas augstskolu profesoru un docentu vietas.

Juris Kalniņš.

Autonomijas barjeras liedz iespēju universitātes iekļūt pieredzejušiem zinātniekim. Augstskolu rektorus vairāk interesē nevis mācībspēki, bet gan sava "privātipašuma" saglabāšana.

Juris Dzelme.

Vajag izmantot nevis vienu, bet gan dažādas integrācijas formas. Jarada iespēja sadzīvot dažādām sistēmām. Ja augstskolas tiks apvienotas ar ZA institūtiem, katrai iestādei būs jādod liela autonomija.

Jānis Graudonis.

Integrācija nekā nedos, ja tā būs noteikta ar likumu. Administratīvā kārtā integrēt faktiski nozīmē vienu pusi pakļaut otrai.

Ir vajadzīga nevis integrēšana, bet gan garīgā potenciāla sakļaušana. ZA institūti un augstskolas fakultātes varētu rikot kopējus pasākumus.

Jānis Stradiņš.

Integrāciju nedrikst realizēt administratīvā celā. Vai izveidoties administratīvais monstrs.

Zinātne var sekmīgi attīstīties tiklab ZA institūtos, kā arī augstskolās. Šāda divsistēmu zinātne pastāv ASV un Izraēlā.

Pretintegrācijas inerces pastāv gan ZA institūtos, gan augstskolās. Te sava nozīme arī tam, ka integrējamās organizācijas potenciālā ziņā ne vienmēr ir līdzvērtīgas. Piemēram, Organiskās sintēzes institūts pēc zinātnieku sastāva ir spēcīgaks nekā visas republikas augstskolu ķīmijas fakultātes kopā nemot.

Imants Gronskis.

ASV augstskolās dekāns dažkārt izpilda arī zinātniskās pētniecības institūta direktora pienākumus. Ari Zviedrijā viens izcis organizators vienlaikus drīkst pārvaldit augstskolu un zinātnisko iestādi pat tad, ja tās atrodas dažādos reģionos.

Pie mums šādi rikoties neļauj daudzās pretrunas. Lauksaimniecības zinātniskās pētniecības institūti Latvijā pakļauti Lauksaimniecības ministrijai. Toties Lauksaimniecības universitāte ir izvēlējusies pilnīgas patstāvības ceļu.

Jāņem vērā arī psiholoģiskais faktors. Iekams pieņemt kādu noteiktu darbības modeli, sabiedrība tam iepriekš jāsagatavo.

Vilnis Zariņš.

Pašlaik tautsaimniecībā ir iestājusies krize. Nedod, Dievs, šādā bridi pārkātot zinātni. Augstskolu autonomija pašlaik sevi attaisno. Tā darbojas kā aizsargmehānisms. Toties vēlāk šī autonomija var sekmēt negativas parādības - draugu būšanu, kukujošanu u.tml.

Runājot par integrāciju, nedrikst aizmirst, ka augstskolas ir arī kultūras centri.

Elmārs Grēns.

Ne visi izprot J.Kjavas piedāvātās konceptcijas jēgu. Tās būtība ir nojaukt barjeras starp augstskolam un ZA institūtiem. Lai tās nojauktu, vajadzīgs likuma spēks.

Gan augstskolās, gan ZA institūtos jānorādīt atklāto durvju atvēršanai. Tikai šādas atklātības apstākļos var radīt vajadzīgo konkurenci uz profesoru vietām. (Bet augstskolā profesors ir visa alfa un omega. Kāds profesors, tāda fakultāte.)

Ne velti, piemēram, Dāniā profesoru vidū ir liels konkurss, ko izvērtē starptautiskā žūrija.

Zinātnei nav vajadzīgi ar likumiem noteiktī rāmji - Prokrusta gulta. Zinātnei vajag atklātību un veseligu konkurenci.

Lai novērstu tirgus ekonomikas un gaidāmā bezdarba triecienus, zinātniekim jārada savs aizsargmehānisms, jāizveido datu banka.

Sēdē savus priekšlikumus izteica profesors Edgars Melķisis. Viņaprāt, republikas Augstākā Padome jautājumus izskata haotiski. Tai varētu palīdzēt Zinātnieku savienība, nosakot prioritātes, jautājumu risināšanas secību. Ekonomika, tieslietās un ciematošās zinātnieki vairētu izstrādāt pamatproblēmu blokus. Iesaistoties valstij nozīmīgu jautājumu risināšanā, zinātnieki celtu arī savu prestižu un varbūt spētu kļūt par centrējošu spēku, kas saliedē sašķelušos tautu.

Oponenti profesoram iebilda, ka ir par maz noteikt Augstākajā Padomē izskatāmo jautājumu secību. Šiem jautājumiem jādod arī iestrāde. Taču sēdē neizdevās vienoties par to, kas šo darbu daris. Vairums komisiju ir pajukušas, koordinatori kļuvuši neaktīvi. Acimredzot virsroku ņēmis vecais sociālistiskais princips: ejam visi kopā, neko nedārot. Bet, ja kāds tomēr kaut ko paveicis, tad darba uzvaras laurus grib plūkt visi. Tieši tā, kā komunistu laikos, kad katru iegūto piena kilogramu par savu uzskatīja vienlaikus slaucēja, partorgs, proforgs, komsorgs un citi liekēji.

Padomes sēdē runāja arī par to, ka mūsu valsti joprojām nav atrisināta problēma par intelektuālā ipašuma aizsardzību. Pagaidām nav likuma par autortiesībām, par patentiem. Šāda situācija rada haosu.

Lai stāvokli normalizētu, vajadzētu atjauno pirmskara likumu darbību. Nepieciešamības gadījumā šos likumus varētu korigēt, lai tie atbilstu starptautiskajām prasībām. Ir jāsaprot, ka labāk ir dzīvot ar nepilnīgiem likumiem nekā vispār bez tiem.

Vēl padomes sēdē tika ierosināts izveidot zinātnieku biedrību vidēja posma skolās, kur strādā pussimts zinātnieku. Taču šī jautājuma izvērtēšana tika atlikta, jo nākamajai biedrībai vēl nebija izstrādāta savu programma un statūti.

V.Luta

Latvijas Vēstures institūta promocijas un habilitācijas padomes paziņojums

- zinātnisko biogrāfiju.

C. Ārvalstis vai Latvijā pēc PSRS atestācijas sistēmas piešķirtie grādi var tikt pielidzināti Latvijas Republikas zinātniskajiem grādiem. Šādas pielidzināšanas tiesības ir Latvijas Vēstures institūta promocijas un habilitācijas padomei.

Pretendentiem, kas vēlas šādas pielidzināšanas ceļā iegūt Latvijas Republikas zinātnisko grādu, padomei jāiesniedz:

- iesniegums;
- esošo zinātnisko grādu apliecinōšs dokuments (diploma kopija);
- darbs, par kuru piešķirts zinātniskais grāds;
- šī darba kopsavilkums latviešu valodā;
- galvenie darbi, kas publicēti pēc esošā zinātniskā grāda iegūšanas.

Zinātnu kandidāti var pretendēt uz doktora grādu, bet zinātnu doktori uz habilitātē doktora grādu.

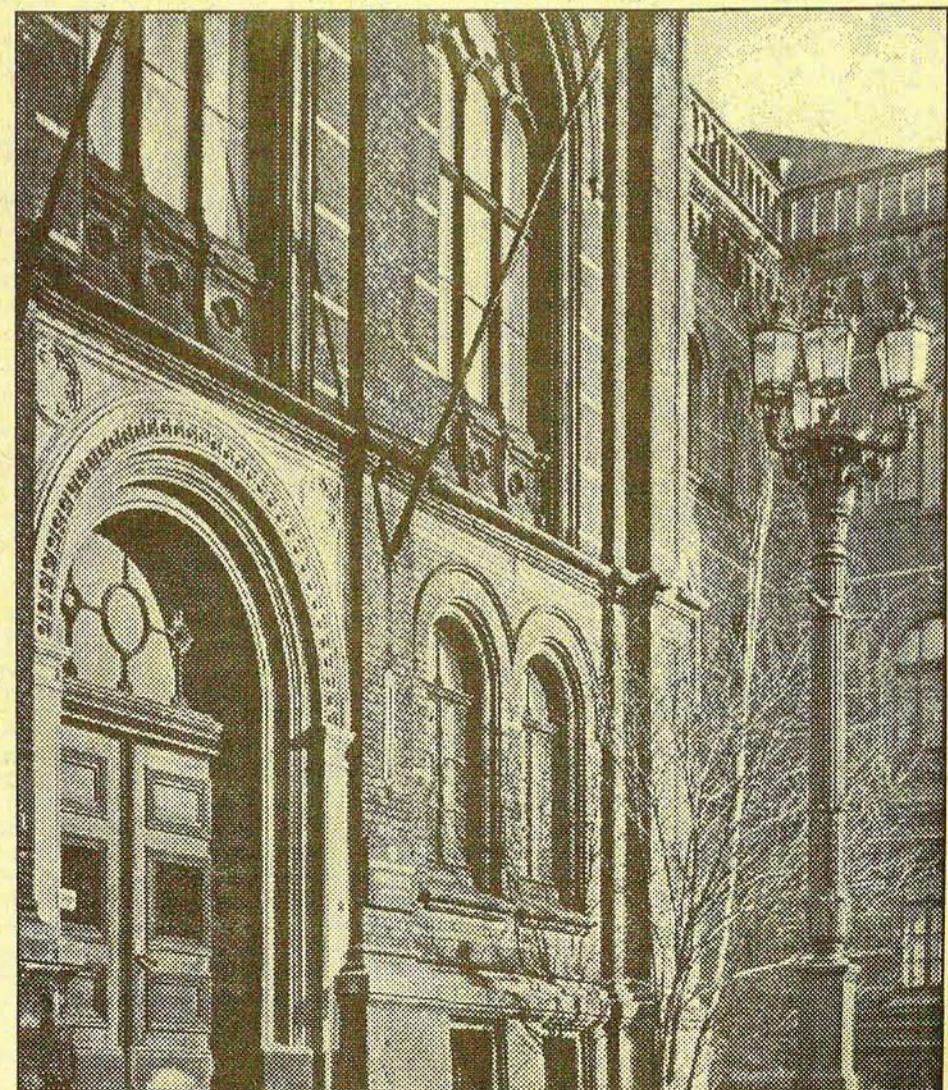
Piezīme: pēc "Nolikuma par Zinātnisko grādu piešķiršanu" 5.dajas 5.punkta līdz 1993.gada 1.janvārim Latvijas Republikā personām ar zinātnu kandidāta grādu un zinātnu doktora grādu, kas piešķirti pēc PSRS atestācijas sistēmas, ir attiecīgi Latvijas Republikas doktora un habilitātē doktora tiesības.

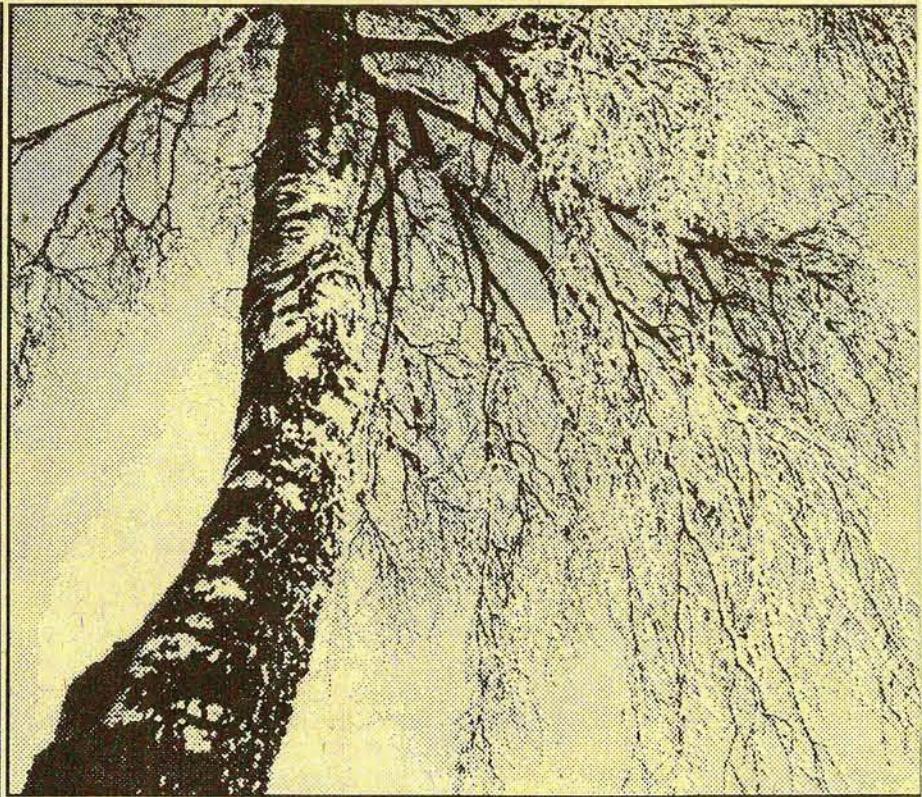
Tuvāku informāciju interesentiem sniedz padomes sekretāre I.Bērziņa Latvijas Vēstures institūtā (tel.225948) vai padomes priekšsēdētājs J.Graudonis, tel.: 216769.

Padomes adrese:
226524 PDP Rigā, Turgeņeva ielā 19,
LZA Latvijas Vēstures institūtā.

Padome sāk pieņemt dokumentus, sākot ar 1992.g.1.martu.

Padomes prjs:
J.Graudonis

Veronikas Kudlānes
fotoetides

VĒLREIZ PAR POPULĀRZINĀTNISKO SĒRIJU “DABA UN MĒS”

(bez LZA “Vēstu” cenzūras svitrojumiem)

Zurnāla "Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis" 1992.gada 1.numurā B daļā "Dabaszinātnes" 76.-77.lpp. ir publicēts mans raksts "Populārzinātnisko grāmatu sērija "Daba un mēs" ar norādi, ka šī apskata pamatā ir LZA Fundamentālās bibliotēkas Grāmatniecības vēstures komisijas Kārla Egles lasījumos 1991.gada 29.maijā nolasītais referāts. Gan referātā, gan redakcijai iesniegtajā manuskriptā centralo vietu aizņem paskats par aplūkojamās serijas vietu kulturas dzīvē un sabiedribā, jo bez tā nav objektīvi vertējamas šī no 1973. līdz 1991.gadam izdotās 37 grāmatiņas. Taču redakcija bez saskanošanas ar mani, autoru, to svitrojusi, atstājot tikai gk. statistisku pārstāstu. Tādai manu ieceri deformējošai publikācijai es nebūtu piekritis. Vēl jo vairāk tāpēc, ka šādā redakcijā zūd mana apskata pamatdoma (tā ari ir nosvitrota!) KĀDA NĀKOTNE IR POPULĀRZINTNISKAJAI LITERATŪRAI PAŠU ZINĀTNIEKU IZDEVNIECĪBA "ZINĀTNE"? Un cik izdevumiem vēl būs jāraksta šādi "nekrologi"?

Piedāvājam še publicēt LZA "Vēstu" izsvitrotās lappuses.

Populārzinātniskajai literatūrai ir ne tikai izziņas vērtība. Mūsu tautai grūtajos laikos tā ir bijusi dzimtības valodas attīstītāja, kopēja un terminoloģijas ieviesēja. Diemžēl šīs literatūras žanrs vēl nav pietiekami izvērtēts. Ari par izdevumiem sērija "Daba un mēs" nav publicēts pārskats.

Izdevumi nav numurēti, ari uz apvāka nav norādes, kadas grāmatas sērija iznākušas. Mums nav zināmas publikācijas, kurās būtu sniegti pilni sērijas izdevumi uzskaitījums. Tāpēc turpmākā izklāstā piemēsim visu izdevumu pilnus nosaukumus (šīs grāmatu uzskaitījums nav svitrots).

Interesanti šo sēriju ir vērtēt uz vispārējā Latvijas grāmatniecības fona. Mūsu rīcībā nav izsmēloša vēsturiska pārskata par Latvijas populārzinātnisko literatūru, tāpēc šoreiz varam sniegt vienīgi fragmentārus datus par sērijas priekšgājējiem dabaszinātnēs.

Sērija nerādas tukšā vietā, mums ir senas populārzinātniskās literatūras izdošanas tradīcijas, ari dabaszinātnēs.

Jau XVIII gs. parādījās pirmie plašākie darbi par Latvijas floru un faunu. J.Klinge, H.Kavals, G.Zeidlīcs u.c. pētīja Latvijas ziedaugus un

kukaiņus. Zinātniekus apvienoja vāciskā Rīgas dabaspētnieku biedriba (1845.-1940.), kas darbus savos izdevumos publicēja vācu valodā. Latvijas tautskolotāji iestājās par to, lai ari latviešiem būtu pieejamas ziņas par saviem augiem un dzīvniekiem. J.Fišers divos izdevumos (1778., 1791.) publicēja darbu par Vidzemes dabu; tajā paraleli vāciskajiem bija doti ari atsevišķi augu un dzīvnieku nosaukumi latviski. Laikraksts publicēja aicinājumus dot atsausmes par šo nosaukumu pareizibū un dajskanību.

J.Pētersons, G.Lembergs, E.Dinsbergs un daudzi citi sarakstīja dažādas dabasmācības grāmatas latviski, taču tās pārsvarā balstījas uz Bibeli vai bija tulkojumi. Pirmo oriģinālo dabasmācības grāmatu, kas vienlaikus bija ari lasāmā grāmata, izdeva Gaujienas draudzes mācītājs Ludvigs Hervāgens "Skolas maizes" trīs daļas. Viņam radās daudz sekotāju, bet sakārā ar skolu pārkrievošanu šādas grāmatas no apgrozības iznēma. Tiesa, dažādos preses izdevumos publicēja populārzinātniskos rakstus dabaszinātnēs mātes valodā.

Tas lielos vilcienos bija viss, ko Latvijas brīvvalsts saņēma mantojumā. Neatkarīgā Latvijā strauji sāka dibināties dažādas dabaszinātnēs biedrības, kuru mērķis bija iesaistīt latviešus dzimtenes dabas pētišanā. Izdeva vairākus periodiskos izdevumus un populāro literatūru par dabaszinātnēm. To vidū bija ari sērijzdevumi.

O.Jēpe (Cēsis un Rīga) izdeva sēriju "Populārziņtniski raksti" (ar burtnicu numerāciju). Tajā ievērojamu vietu ieņēma ari grāmatas par dabu: J.Kakītis "Mūsu pavasara augi", K.Starcs "Latvijas rudens augu noteicējs" V.Auziņš "Latvijas zivis", K.Opmans "Kukaiņi kā lipigu slimību izplatītāji" u.c.

A.Jesens savā "Populārziņtniskajā bibliotēkā" (ar burtnicu numerāciju) ari publicēja darbus ar populārzinātnisku tematiku dabaszinātnēs: A.Jesens "Pasaules izcelšanās un zemes attīstība" un "Kā dzīvība cēlusies un attīstījusies", E.Jelačičs "Kā dzīvnieki glābjas no saviem ienaideņiem", J.Ritiņš "Sīkbūtnes", A.Brēms "Putnu kalni Skandināvijā", M.Sabājuņa "Jūras dzīju noslepkumi" u.c.

Šī tematika bija atspoguļota ari a/s Valters un Rapa numurētā sērijzdevumā "Jaunais zinātnieks", piem., J.Delle "Dzimtenes putni", K.Kaspars "Kaiju valstībā", F.Adamovičs

"Svešzemju kultūras augi", J.Siliņš, V.Lamsters "Latvijas rāpuļi un abinieki", J.Siliņš "Latvijas zivis", L.Gailītis "Latvijas kukaiņi", F.Rupeiks "Latvijas zvēri" u.c.

Padomju varas gados Latvijas Valsts izdevniecība laida klajā grāmatas "Populārziņtniska bibliotēka" nenumurētā sērijā. Starp citiem izdevumiem ir ari šādi: V.Zenkovičs "Jūras dibens", A.Liepiņš "Zemes garozas uzvībū Latvija", A.Oparins "Dzīvības izcelšanās", K.Bajevs, V.Šīsakovs "Pasaules uzvībū", Z.Spuris "Mūsu ezeru bioloģija" u.c. Tā pati izdevniecība izdeva brošūras bez numerācijas sērija "Tautas bibliotēka", piem., A.Gremjaks "Cilvēka izcelšanās".

Diemžēl šīs grāmatas ir liels bibliogrāfisks retums un mūsdienu lasītājam maz pazīstamas.

Mūs ieinteresēja cik populāri ir izdevumi no sērijas "Daba un mēs", tāpēc aptaujājām Latvijas universitātes humanitārās specialitātes 1.kursa studentus. No 42 aptaujas dalībniekiem saņēmām šādas atbildes:

1. Pēc grāmatas vāka sēriju pareizi nosauca 11, bet 20 atbildēja "nezinu". Bija vēl atbildes: "Latvijas aizsargājamie augi, putni un dzīvnieki", "Grāmatu sērija".

2. Cik jums zināmi izdevumi šajā sērijā? 26 atbildēja "nezinu", 8 nosauca skaitļus no 1 līdz 6.

3. Cik šādu grāmatu jums ir mājās? 11 nosauca skaitļus no 1 līdz 5.

4. Vai skolā jums par šīm grāmatām stāstīja? 5 atbildēja "jā", viens "nedaudz", viens "droši vien".

5. Kādus sērijas izdevumu nosaukumus jūs zināt? Atbildēja 11: Neatceros; Par retājiem putniem, piem., melno stārkri; Melnais stārkis; Sliteres rezervāts; Gaujas nacionālais parks; Par Latvijas dabas parkiem, rezervātiem; Sēnes. Putni; Viena tāda grāmata par zivim, zivsaimniecību; Par sēnēm; Par dzīvniekiem, zvēriem, putniem, sēnēm, ūdenssaimniecību; Par putniem; Par zirgiem; Latvijas upes un ezeri; Gaujas nacionālais parks. Saudzēsim Latvijas dabu; Meža enciklopēdija.

6. Jūsu domas pār populārzinātnisko literatūru dabaszinātnēs? Atbildēja 16: Neesmu interesējis; Interesējos maz; Es tās nelasu, neinteresē; Vajadzīga tā ir, bet ne visiem interesē un paliek neievērota; Mani tas neizrauj, tāpēc varētu ari nebūt; Ipaši neesmu interesējusies un tādus rakstus neesmu lasījusi; Par

populārzinātnisko literatūru interesējos maz, izņemot B.Drešera "Izdzivošanas likumu"; Interesanta ir dailliteratūra par dabu, piem., Adamsone, Darels; Vienigi kādreiz lasu "Zinātne un mēs"; Maz populāra, praktiski neesmu izmantojusi; Šāda veida grāmatas var kādreiz noderēt; Patik lielas ilustrētās grāmatas par aizsargājamiem augiem, gan ar dzīvnieku, gan Latvijas ainavu attēliem; Ta ir nepieciešama, tikai vajadzētu vairāk izplatīt; Dabaszinātniskās

publikācijas ir nepieciešamas, jo šobrīd ir ļoti daudz neskaidri jautājumu; Populārzinātniskā literatūra ir vajadzīga priekšstatam par dzīvniekiem, augiem, dabas objektiem; Literatūra ir vajadzīga, sevišķi par ekoloģijas jautājumiem.

Aptaujas rezultāti neiepriecina. Nevilus nāk prāta mākslinieka Imanta Melngaila stāstijums ("Dadzis", nr.7, 1991.) par to, kā viņš zēna gados Valtera un Ļapas grāmatnicā mēģinājis sagat奔nicu no Anša Gulbja "Universālās bibliotēkas". Pieķerts, aizvests pie Rapas kunga, un izraisījusies saruna par literatūru. Rezultātā zēns iekļuvis privilēgēto pircēju kārtā. Interesanti, vai mūsdienas atradies daudz tādu jauniešu, kam par katru cenu gribētos iegūt kādu grāmatiņu no sērijas "Daba un mēs"?

Jāsecina, kā uz vispārējā mūsu grāmatniecības fona sērija "Daba un mēs" sevišķi spilgtu ieteikmi neatstāj, kaut gan tas ir ievērojams sasniegums pēckara populārzinātniskajai literatūrai par dabaszinātnēm. Taču, kā liecina analize, ir vēl daudz neizsmeltu iespēju. Mērķtiecīgā jāaplāno izdevumi un tēmu izvēlē vairāk jāievēro pieprasījums nekā piedāvājums. Un nopietni jādomā par šoī grāmatu propagandēšanu un popularizēšanu.

Sakarā ar pārmaiņām izdevniecību darbā un poligrafijas bāzē pastāv bažas par sērijas izdošanas pārtraukšanu. Tas nav pieļaujams. Tā kā zinātniekiem ir pašiem sava izdevniecība "Zinātne", tad ari tās ietvaros šīs jautājums jārisina. Kā to izdarīt - jāliek galvas kopā. Varbūt meklēt sponsorus?

Jādara viss iespējamais, lai šī publikācija nekļūtu par nekrologu sērijai "Daba un mēs".

Gunārs Daija,
LU docents, bioloģijas zinātņu kandidāts

Kanādā jau 22 gadus darbojas pakalpojumu organizācija

VARAM PALĪDZĒT

011-46010-580041. Informāciju var iegūt Rīgā pie CESO pārstāvēs

Birutas Ozolas (tel. 348138).

CESO adrese Kanādā – Suite 2000, 415 Yonge St., Toronto Ontario, Canada M5B 2E7. Tel 416-596-2376.

Telefaks 416-596-1098.

P.S. Velejtos zināt, kādas konkrētas vajadzības ir Latvijā ar geoloģiju saistītās pasākumos, piem., derīgo izrakteņu izvērtēšanā un izmantošanā, piesārņošanas problēmās, ģeoloģijas institūta vai citu līdzīgu iestāžu organizēšanā. Zinot šīs vajadzības, es varētu apzināt attiecīgus latviešu speciālistus un iesaistīt tos par konsultantiem.

Aleksis Dreimanis Kanādā

"Zinātne Vēstnesis"

Redaktors Vilhelms Ľuta

Redkolēģijas vadītājs Ēvalds Mugurēvičs.

Redkolēģijas locekļi: Elmārs Beķeris, Mārtiņš Beķers, Juris Ekmanis, Jānis Graudonis, Jānis Kjava, Oskars Martinsons. Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Tālrunis 212706.

"Science Bulletin" Association of Latvian Scientists.

Laikraksts iznāk reizi mēnesi kopš 1989.gada.

Izdevējs: Latvijas Zinātņu savienība. Reģistrācijas apliecība

Nr.0075. Salikts ar Macintosh datoru. Ofsetespiedoks. 1 uzsk.iespiedloksne.

Iespējta Latvijas evāngēliski luteriskās baznīcas tipogrāfijā Aizkraukles ielā 21.

Metiens 1500 eks.